

TEMEL MADDELER VE YENİ ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZEN

Korkut Boratav*

- 1 -

Son birkaç yıldan beri, "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" adı altında uluslararası forumlarda Üçüncü Dünya¹ ile gelişmiş kapitalist ülkeler arasında sürdürülmekte olan tartışma ve pazarlık sürecinin içinde **temel maddeler** sorunu stratejik bir yer kaplamaktadır. O kadar ki, 1976 yılında uluslararası iktisadî ilişkilerin yeniden düzenlenmesini görüşmek üzere yapılan iki önemli toplantının, Paris'teki Kuzey-Güney Diyalogunun ve UNCTAD'ın Nairobi'deki dördüncü genel kurulunun, tıkanma nedenlerinin başında temel maddeler konusunda uzlaşma sağlanamaması gelmiştir.

Bu yazıda, "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" tartışmaları içinde ve çevresinde temel maddelerle ilgili sorunların; bu sorunlar için getirilen çözüm önerilerinin ve anlaşmazlık noktalarının neler olduğunu kısaca gözden geçirmeye çalışacağız.

Metinde "temel madde"² diye adlandıracağımız mallar, dünya piyasalarına işlenmeden veya zorunlu ve asgarî bir işlenme süreci sonunda sürülen tarımsal ham maddeleri, gıda maddelerini ve madenleri içerir. Ancak, en önemli iki temel maddeyi, buğday ve petrolü çalışmanın sınırları dışında tutuyoruz. Buğday, az gelişmiş ülkelerin net ithalatçı oldukları bir mal olduğu için; petrol ise, incelediğimiz pazarlık ve çekişme süreci dışında kaldığı ve günümüz dış iktisat ilişkilerine damgasını vurmuş ayrı bir düzenlemeye bağlı olduğu için bu yolu tercih ettik.

Temel maddelerle ilgili sorunların "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" tartışmalarında bu kadar önemli bir yer kaplaması nasıl açık-

* Doç. Dr., Siyasal Bilgiler Fakültesi.

(1) Bu yazı boyunca, "Üçüncü Dünya" ve "az gelişmiş ülkeler" terimlerini tartışmadan, eşanlamlı olarak kullanıyoruz. Zaman zaman sözünü edeceğimiz "77'ler Grubu" ise, özellikle Birleşmiş Milletler bünyesindeki ekonomik çalışmalarda az gelişmiş ülkelerin meydana getirdiği ve çeşitli konferanslar ve koordinasyon komiteleri ile belli bir ön örgütlenme düzeyine erişmiş bulunan bir gruptur. Üçüncü Dünya olgusunun kavramsal sorunlarını ve örgütlenme sürecini Boratav (1977) içinde ayrıca ele almış bulunuyoruz.

(2) "Primary commodities" veya "produits de base".

lanabilir? Bunu, temel maddeler ticaretinin az gelişmiş ülke ekonomilerinde çok önemli bir yer kaplaması¹ ve mevcut uluslararası ekonomik düzen içinde bu ticaretin zengin ülkeler lehine, yoksul ülkeler aleyhine işlemesi ve bunun farkedilmiş olması ile açıklayabiliriz.

O halde incelememize, temel madde piyasalarının hangi bakımlardan az gelişmiş ülkeler aleyhine sonuçlar verdiğini saptayarak başlamakta yarar vardır. Bu sonuçların giderilmesi veya hafifletilmesi için getirilen çeşitli önerilerin tartışılması ve değerlendirilmesi bunu izleyecektir. Temel madde piyasalarının içsel çözümlenmesine ise bu yazıda doğrudan doğruya girişmiyoruz.

- II -

Temel madde piyasalarının sistematik olarak az gelişmiş ülkeler aleyhine tezahür ettiği ileri sürülen, hatta dünya çapında işleyen bir sömürü mekanizmasının temel unsurlarından bir bölümünü oluşturarak geri kalmışlığın da nedenleri arasında gösterilen sonuçlarını üç grup altında toplayabiliriz. Her üç sonucun da esas olarak, temel maddelerin dünya piyasalarındaki **fiyatları** içerisinde tezahür ettiğini; ancak bazen, tabii afetler ve kuraklık gibi arzı düşüren olgularla birleşerek bir **ihracat gelirleri** sorunu olarak da ortaya çıkabildiğine işaret edelim.

Sorunlardan birincisi, sınai ürün fiyatlarına göre çok daha büyük boyutlara ulaşan fiyat dalgalanmaları, dolayısıyla **istikrar** sorunudur. Temel madde fiyatlarında (ve ihracat gelirlerinde) gözlenen aşırı dalgalanmalar, bu malların ihracatçısı olan az gelişmiş ülkelerde, kısa dönemde büyük ekonomik istikrarsızlıklara yol açmakta ve planlamayı zaman zaman imkânsız kılmaktadır. Belli bir eğilimle birleşmediği takdirde, tek başına fiyat istikrarsızlığının ciddi bir sorun yaratmayacağı; zira, orta dönemde fiyat yükselmelerinden doğan kazançların, fiyat düşmelerinden doğan kayıpları gidereceği düşünülebilir. Ancak, mantıkça doğru bile olsa, bu halde, az gelişmiş ülkenin durumunu "amatör" bir kumarcıya benzetmek doğru olabilir. Amatör kumarcı, açıktan saydığı kazançlarını bol keseden israf eder; bir sonraki seanstaki kayıpları ise onu müflis hale sokar. Üstelik, olumlu bir fiyat konjonktürünün kazançlarını israf etmesi az gelişmiş ülke için sadece "profesyonel kumarcı" ya, yani gelişmiş ülkelere başvurma-sıyla mümkün olamazsa (silah ithalatı, zengin kapitalist ülkelerin denetimindeki malî kurumlarda fon biriktirimi), oyunun sonuçlarından

(1) Az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinin yaklaşık olarak, petrol dahil % 80'i, petrol hariç % 60'ı temel maddelerden oluşmaktadır. Bk. Corea (1975 : 8) ve The Economist (1975 : 84-85).

son tahlilde daima amatör oyuncunun zararlı çıkacağını söylemek mümkündür.

İkinci sorun, temel madde fiyatlarının sınıf ürün fiyatlarına göre uzun dönemde nispi olarak gerilediği iddiasına dayanan **eğilim**, yani dış ticaret hadleri sorunudur. Az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinin seyri ile ilgili ampirik bulgular ve bunların teorik dayanakları ne olursa olsun, şu anda ele aldığımız konu bakımından önemli olan, bu hususta Üçüncü Dünyadaki yaygın kanının dış ticaret hadlerinin kendi aleyhlerine dönmekte olduğu biçimde bulunmasıdır. Bu nedenle, "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" tartışmalarında, Üçüncü Dünya, herhangi bir başlangıç anından hareketle, dış ticaret hadlerini olduğu gibi tutmak yönünde öneriler getirmekte; Batı ise bunlara karşı çıkmaktadır. Ampirik araştırmaların yöntem çıkmazları karşısında belki de bazen, yaygın sübjektif yargıları ampirik araştırmanın sonuçları yerine koymak mümkün olabilir.

Üçüncü sorun, fiyat dalgalanmaları ve eğilimleri dışında, az gelişmiş ülkelerce ihraç edilen temel madde fiyatları ile, ithal edilen sınıf ürün fiyatlarının **düzeyleri** arasında temelden bir eşitsizlik olduğu; yani Üçüncü Dünyanın "ucuza satıp pahalıya alarak" **eşitsiz değişim** yolu ile ve ticaret mekanizmasıyla sömürüldüğü savına bağlıdır. "Eşitsiz değişim" kavramının çevresindeki teorik sorunlar, ampirik bulgulardan doğan güçlüklerin önünde gelmektedir. Ancak yine de, "dış ticaret hadleri" konusunda olduğu gibi, "eşitsiz değişim" konusunda da az gelişmiş ülkeler saflarında, "adil fiyat" taleplerinde ifadesini bulan yaygın bir kanının varlığından; hatta bu kanının resmî çevrelere dahi yayılmış olmasından söz edebiliriz. O kadar ki, UNCTAD gibi resmî bir uluslararası örgütün genel sekreteri dahi, "ham madde fiyatları, üretim birimlerinde çalışan emekçilere ödenen asgarî-hemen hemen geçimlik-ücrete dayanan bir maliyet yapısının fonksiyonudur... [ve nihai pazarlardaki] perakende fiyatların yapısı incelenince görülecektir ki üretici, genellikle, nihai satış fiyatının çok küçük bir parçasını elde etmektedir," (Corea, 1975 : 8) sözleriyle "eşitsiz değişim" tezine angaje olmuş görünmektedir.

Her üç sorunun kavramsal olarak birbirine bağlı olduğu; fakat yine de en azından politika önerileri bakımından ayrı ayrı ele alınabileceği söylenebilir. Gerçekten de, **eğilimlerin**, kural olarak **dalgalanmalar** yolu ile gerçekleştiği; belli yöndeki fiyat **eğilimlerinin** ise fiyat **düzeyleri** arasındaki temel farklılıkları değiştirdiği herhalde açıktır. Ancak konuyu, politika önerileri bakımından ele alırsak, soyut istikrar sorununun çözümünün tek başına dış ticaret hadleri ile ilgili eğilimleri et-

kilemeyeceği; eğilim sorununu çözmeye yönelik önerilerin ise, iki grup malın fiyat düzeyleri arasındaki ilişkileri değiştirmeyip sadece donduracağı; dolayısıyla, "eşitsiz değişim" sorununa çözüm getiremeyeceği de ortadadır. Bu açıdan, politika tedbirleri çevresinde dönen tartışmaların ele alındığı aşağıdaki kesimlerde üç sorunu ayrı ayrı ele almak uygun görülmüştür.

- III -

"Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" tartışmalarının temel maddelerle ilgili yönleri esas olarak, yukarıda sayılan sorunlardan birincisi, yani fiyat **istikrarı** sorunu üzerinde yığılmıştır. İstikrarsızlık sorununa getirilen çözüm yolları üçe ayrılabilir. Bunlar, temel madde anlaşmaları, ihrac gelirlerinin istikrarına yönelik öneriler ("Stabex" ve "Telâfi Edici Finansman") ve UNCTAD'ın "Temel Maddeler Birleşik Programı" (TMBP)'dir. Bu çözüm önerilerini sırası ile ele alalım.

Üretici ve tüketici ülke gruplarını bir araya getirerek, herhangi bir temel madde için orta-dönemli, örneğin 5 yıllık bir anlaşma aktedilmesi, "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" tartışmalarında ortaya atılan bir çözüm yolu değildir; ham madde anlaşmalarının tarihçesi 1930'lara kadar uzanır. Ancak, "eski tip" temel madde anlaşmalarında, çoğu kez sömürge veya yarı-sömürge durumunda olan az gelişmiş ülkenin aktif bir taraf olduğu pek söylenemez. Bu anlaşmalar, daha çok hem üretimi, hem ihracatı tamamen denetleyen ve esas olarak az gelişmiş ülkede faaliyet gösteren şirketlerle, ilgili temel maddeyi girdi olarak kullanan veya metropoldeki iç pazara süren şirketler arasındaki çıkar çelişkilerini uzlaştırmayı; ilişkileri düzenlemeyi amaçlayan kuralları saptayan belgelerdir. Örneğin, 1934 Kauçuk Anlaşması, Malezya'da kauçuk üreten ve ihrac eden İngiliz şirketleri ile, lâstik üreticisi Batılı sermaye grupları arasındaki çıkar çelişkilerinin düzenlenmesini amaçlıyordu (Hveem, 1976 : 492-493).

1950'yi, ve özellikle 1960'ı izleyen yıllardan sonra, bu anlaşmaların niteliği değişmeye başlar. İhrac değeri üzerinden vergi veya pay almaya başlayan; hatta yakın zamanlarda üretimde de gittikçe artan ölçülerde millileştirmelere yönelen üretici ülkeler, uluslararası temel madde anlaşmalarının aktif tarafları oldular. Büyük tüketici ülkelerin kayıtsızlığı veya direnmesi yüzünden bu türden anlaşmaların mümkün olmadığı pek çok halde de üretici ülke birlikleri kurulmuş durumdadır.

Tablo I, UNCTAD'ın TMBP'na giren 18 mal ile civa ve tungstenle ilgili anlaşmalar, kuruluşlar, UNCTAD çalışmaları ve üretici birlikleri

üzerindeki bilgileri 1976 (ihracat rakam ve oranları için ise 1970) yılı itibariyle sunmaktadır.

Tablonun incelenmesinden görüleceği gibi, ele alınan 20 temel madde içinde, üretici-tüketici birlikleri ve çok taraflı anlaşmalar ile düzenlenmeye çalışılanlar azınlıktadır. Bunların sayısı, sadece üretici ülkeleri içeren birliklerin olduğu temel maddelerden daha azdır. Üstelik, mevcut anlaşmaların da büyük kısmının, sonuçları bakımından başarılı sayılabilecekleri ileri sürülememektedir. Bunların içinden sadece Kalay Anlaşması, 1976'ya kadar ABD'nin katılmamış olmasına rağmen, piyasa istikrarsızlıklarını nispeten denetim altına alabilmiş örnek bir üretici-tüketici işbirliği olarak gösterilmektedir. Ancak, 1975 ve 1976 içinde bu anlaşmanın yenilenmesi için (bu kez ABD'nin de katılımıyla) yapılan görüşmelerde ciddi görüş ayrılıkları çıkmış ve 1977 başlarında yeni anlaşma hâlâ uygulanmaya başlayamamıştı.¹ Böylece, temel madde anlaşmalarının bu en başarılı örneğinin dahi son yılların konjonktürü içinde önemli engellerle karşılaştığı gözlenmektedir. UNCTAD bünyesi içinde, 1976'nın ikinci yarısından sonra hızlanan ve çeşitli temel maddeleri kapsayan üretici-tüketici görüşmeleri ise, biraz aşağıda inceleyeceğimiz TMBP'na bağlanmak amacı ile sürdürülmektedir. Kısacası, tek tek temel maddelerle ilgili anlaşmalarda büyük bir gelişme bugün için söz konusu değildir.

Temel madde anlaşmalarının ana özellikleri² şöyle özetlenebilir: Amaç fiyat istikrarıdır. Bu, belli taban ve tavan sınırları içerisinde oynayabilecek bir referans fiyatı saptanarak ve fiyat hareketleri **tampon stoklar** ve/veya üretici ülkelerin uygulayacağı **ihrac kotaları** ile kontrol edilerek sağlanmaya çalışılır. Ancak fiyat eğilimlerinin ege-men olması yüzünden, fiyatlar taban veya tavanın dışına çıkar ve bir süre orada kalırlarsa, referans fiyatı anlaşma süresi içinde gerekirse birkaç kez yeniden ayarlanır. Bu da, fiyat **eğilimlerini** değil **dalgalanmalarını** denetim altına almayı öngören temel madde anlaşmalarının hedeflerine uygundur.

Anlaşmaların, taban veya tavan fiyatın tampon stoklar vasıtasıyla korunması açısından simetrik olmadığı söylenebilir. Anlaşmayı uygulamakla yükümlü olan temel madde "Konseyi", taban fiyatı korurken, uluslararası piyasalardan ilgili malı satın alır; yani, üreticilerin desteklenmeye muhtaç oldukları düşük konjonktüründe konseye **döviz** gereklidir. Tavan fiyat ise, uluslararası piyasaya ilgili temel

(1) Kalay anlaşması için bk. Legoux (1976 : 419-432), The Economist (1977 : 78) ve Financial Times (1976 : d - 35; n-27; 1977 - a : 23).

(2) Çeşitli anlaşmalarla ilgili kaynaklar Tablo l'de verilmiştir.

TABLO I : BAŐLİCA TEMEL MADDELERLE İLGİLİ ÖRGÜTLENMELER VE ANLAŞMALAR

	1970 Dünya İhracatı		UNCTAD ÇALIŐMALARİ	ÜRETİCİ ÜLKELER TOPLULUĞU	ÜRETİCİ-TÜKETİCİ BİRLİKLERİ VEYA ÇOK TARAFLI ANLAŞMALAR
	Milyon dolar	77'ler grubu Payı (%)			
Kakao	1070	95	(e) (f)	Kakao Üreticileri Birliği (g)	Uluslararası Kakao Anlaşması (1975) Uluslararası Kakao Örgütü (1975)
Kahve	2970	98	(e) (f)	İki ayrı pazarlama örgütü (g)	Uluslararası Kahve Anlaşması (1976) Uluslararası Kahve Örgütü
Çay	380	80	(e) (f)	Uluslararası Çay Sürüm Birliği Kuruluş Çalışmaları (g)	İhrac kotalarına ilişkin geçici anlaşma
Şeker	2450	69	(e) (f)	Latin Amerikalı Şeker Üreticileri Birliği (g)	Uluslararası Şeker Anlaşması Uluslararası Şeker Örgütü
Sert Elyaf			(e) (f)		
Jüt			(e) (f)		
Pamuk	2230	54	(e) (f)		Uluslararası İstiŐarı Pamuk Konseyi; Pamuk Birlikleri Arasında Uluslararası İŞbirliği Komitesi; Pamuk Anlaşması (?)
Kauçuk	1150	98	(e) (f)	Kauçuk Üreticileri Ülkeler Birliği (g) (5 ülke, 1976)	
Bakır	560 (a) 5620 (b)	42 (a) 44 (b)	(e) (f)	Uluslararası Bakır İhrac Eden Ülkeler Konseyi (g) (4 ülke, 1967)	
Kalay	600	77	(e) (f)		Uluslararası Kalay Anlaşması (1972) Uluslararası Kalay Örgütü 1976 içinde yeni bir anlaşma için toplantılar

Muz			(e)	Muz İhrac Eden Ülkeler Birliği (g) (1974)	
Boksit	290 (2440) (c)	85 (6) (c)	(e)	Uluslararası Boksit Birliği (7 ülke, 1975)	
Demir Cevheri	220	43	(e)	Demir İhrac Eden Ülkeler Birliği (İstisnâî, 11 ülke, 1975)	
Manganez	150	51	(e)		
Et	2620	18	(e)	Latin Amerikalı Et Üreticileri Birliği Kuruluş Çalışmaları (g)	
Fosfat	450	43	(e)	Uluslararası Fosfat İhrac Eden Ülkeler Birliği kuruluş hazırlıkları (6 ülke, g)	
Tropik Ağaç Ürünleri			(e)	Afrika Ağaç Örgütü (1974, g)	
Bitkisel Yağlar ve Yağlı Tohumlar	2240 (d)	36 (d)	(e)	Afrika Yerkıstığı Konseyi (g) Afrika Yağı Tohumlar Birliği hazırlık çalışmaları (g)	Uluslararası Zeytinyağı Anlaşması
Cıva				Cıva Üreticisi Ülkeler Birliği kuruluş çalışmaları	
Tungsten		37	(i)		

Açıklamalar : (a) Ham cevher
(b) Metal
(c) Alumin
(d) Çeşitli yağlar

(e) UNCTAD'ın Temel Maddeler Birleşik Programına (TMBP) dahil

(f) TMBP'nin ilk öncelikli mallarından

(g) FAO bünyesinde hükümetler arası bir araştırma grubu

(h) Üyeleri sadece 77'ler grubundan oluşuyor.

(i) UNCTAD bünyesinde Tungsten Komitesi çalışmaları; anlaşma sağlanamadı.

KAYNAKLAR : Delaporte (1976 : 433-445); Gêze (1976 : 289-306); Hveem (1976 : 485-513); Rose (1976 : 147-160); Touscouz (1976 : 539-560); UNCTAD (1976-c); The Economist (1976 : d-94; b-88; c-76-77; d-88-90; e-116; The Financial Times (1976 : b-23, 26; c-35; d-35; e-23; g-33; h-29; i-36; j-23, k-41; l-27; 1977 : b-23; c-24); International Herald Tribune (1976 : 7); Le Monde (1976-b : 46).

madde sürülerek korunabilir; yani, tüketicilerin korunması gereken yüksek fiyat konjonktüründe Konsey ham maddeye ihtiyaç duyar. Hem tüketici, hem üreticilerin tam desteğini gören bir temel madde anlaşmasının taban fiyatı koruma (dolayısıyla üretici ülkeleri gözetme imkânları) teorik olarak daha fazladır; zira, Konseyin döviz bulma imkânları, ham madde bulma imkânlarından fazladır. Farklı bir deyişle, üretici-tüketici ülkeler topluluğunun döviz rezervleri, destek alımlarıyla tükenmeyebilir; ama temel madde rezervleri, istikrar satışlarında çok daha kolay tükenir (Legoux, 1976 : 431). Bu olgunun tabii sonucu, tampon stokların finansmanına tüketici ülkelerin kural olarak katılmaması olmuştur. Ancak bu durumda da tampon stokların taban fiyatı koruma imkânı da zedelenmiştir; zira, taban fiyatı koruyan ana kaynak (döviz), bir bütün olarak üretici-tüketici topluluğu için kıt değildir ama, sadece az gelişmiş üretici ülkeler için ve özellikle düşük fiyat konjonktüründe elbette kıt olacaktır.

Bunun yanısıra, gelişmiş kapitalist ülkelerde, çeşitli pazarlama ve sanayi kuruluşlarının veya devletin denetimi altında geniş temel madde stokları vardır ve bunlar üretici-tüketici anlaşmalarının tampon stoklarına kıyasla çok daha güçlü ve etkilidirler. Bu stoklar bir yandan kendi iç piyasalarını dünya piyasalarındaki dalgalanmalara ve darlıklara karşı korumakta; öte yandan (ABD'nin stratejik temel madde rezervlerinden yaptığı satışlar gibi) zaman zaman dünya piyasalarını etkilemek amacıyla da kullanılmaktadır (Corea, 1976 : 2; The Economist, 1976-g : 77-78; The Financial Times, 1976-m : 14-15).

Temel madde piyasalarındaki istikrarsızlık sorununu çözmek için yeni düzenlemelere yönelme önerilerine karşı Batılılardan gelen ilk tepki, "temel maddelerden her biri için üretici-tüketici ülkeler ayrı anlaşmalara gitsinler!" biçiminde olmuştur. Yukarıdaki açıklamalar, bu türden "tekil" anlaşmaların etkinliği ve gelişme şansı hususunda nerhalde fazla iyimserlik getirememektedir.

- IV -

Temel madde piyasalarında istikrarı sağlama amacı güden bir diğer çözüm, ihrac gelirlerinin istikrarına yönelik fon aktarma mekanizmalarının kurulmasını öngörür. Uygulamada bu mekanizmalar, **Stabex** ve **Telâfi Edici Finansman** varyantları içinde denenmektedir.

1975 Şubatında AET ile 46 Afrika, Karaib ve Pasifik (AKP) ülkesi arasında imzalanan ve 30 Ocak 1976'da yürürlüğe giren Lomé Anlaşması (EEC, 1976), "ihrac gelirlerinin istikrarını"¹ amaçlayan ve bu

(1) Frenkçe "**Stabex**" kısaltmasıyla ifade edilmektedir.

yönü ile uluslararası ekonomik ilişkilere tamamen yeni bir düzenleme biçimi getiren bir belge olarak görülmektedir.

Lomé Anlaşması, yer fıstığı, kakao, kahve, pamuk, ham deri, ağaç ürünleri, muz, çay, demir cevheri ve bazı tropik ürünlerden AKP ülkelerinin elde ettiği ihracat gelirlerinin istikrarını sağlamayı öngörür. Herhangi bir ürüne "Stabex" mekanizmasının uygulanması için, ülkenin bir önceki yıla ait toplam ihracat geliri içinde o ürünün en az % 7,5 (bazı ülkeler için % 2,5) payı olması ve bu ürünün AET'ye değer olarak ihracatında önceki 4 yıl ortalamasına göre bir düşme olması gerekir. Böylece, 4 önceki yılın ihracat geliri ortalaması bir "referans düzeyi" oluşturur ve cari yıl ihracat geliri bu düzeyin altına düşmüşse, aradaki fark ülkeye yapılacak fon transferine esas olur. Bu fon ilke olarak 5 yıl vadeli ve faizsiz bir kredidir; ancak ihracat fiyatlarında düşüklüğün devamı halinde başışa dönüşme imkânı vardır. AET bu amaç için kullanılmak üzere 400 milyon dolar civarında bir kaynak oluşturmaktadır.

Taşıdığı bütün yeniliğe rağmen Lomé Anlaşmasının, gerçekte oldukça sınırlı ve yetersiz bir düzenleme getirdiği; ayrıca bazı sapıtırıcı etkiler de içerdiği söylenmektedir (Dumas, 1976 : 269-276; Masini, 1976 : 236-237; Emmanuel, 1976 : 257-264; Hveem, 1976 : 489-492).

Bir kere, "Stabex fonu" nun toplam olarak yetersizliği ve örneğin ağaç ürünleri ve demir cevherinde yıllık % 10 civarında bir talep düşmesinin fonu bir yılda eriteceği vurgulanmıştır.

İkinci olarak, ürün kapsamının da fazla sınırlı olması ve örneğin demir-dışı bütün metallerin dışarıda bırakılması eleştirilmiştir.

Üçüncü olarak, Lomé Anlaşmasının ticareti ve genel olarak kaynak tahsisini bozucu etkileri üzerinde durulmaktadır. "Stabex" türü bir program, bütün dünya ticaretini içermediği için dış ticareti suni olarak belli bir bölgeye, örneğimizde AET'ye yöneltir; Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki ticareti bir anlamda cezalandırır; az sayıda ürün üzerinde uzmanlaşmış ve dışa en çok açık ülkeleri ödüllendirir.

Ve son olarak, "Stabex" niteliği bakımından da sınırlı bir programdır. Ticaret hadlerindeki düşmelere, örneğin sınıî ürünlerdeki fiyat artışlarına karşı (endeksleme türünden) kalıcı bir tedbir getirmez. Hatta ihracat ürünlerinde bir kereye mahsus, fakat sürekli bir fiyat düşmesine karşı telâfi mekanizması çok sınırlıdır. Emmanuel'in verdiği bir örneği özetlersek, ihracat gelirlerinde % 40 oranında bir düşme olsa, fakat bu düşüklük sürekli kalsa, Lomé hükümlerinin uygulanması

4 yıl boyunca gittikçe azalan transferler öngörür ve bu fon aktarımı 4. yılın bitiminde son bulur (Emmanuel, 1976 : 260).

Bu son söylenenler, "Stabex" in sadece bir **istikrar** politikası olduğu; fiyatların **eğilimi** ve **düzeyi** ile ilgili sorunlara bir çözüm getirmediği olgusunun tesbitidir.

- V -

Esas itibariyle Lomé Anlaşmasının Stabex sistemine benzeyen, fakat daha çok Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) bir uygulaması olarak bilinen **Telâfi Edici Finansman** da ihracat gelirlerindeki düşmelere karşı yoksul ülkeleri koruma amacı taşımaktadır (Dumas, 1976 : 276-277; Dussex, 1975 : 8; Kayra, 1970 : 49-53).

IMF'nin ötedenberi dış ödeme güçlükleri taşıyan ülkelere kredi açtığı bilinmektedir. 1966'dan beri bu imkân, ihracat gelirleri ani bir düşmeye uğrayan ülkelere, ilgili devletin IMF'deki kotasıyla sınırlı bir kredi sağlanması biçimini alarak temel madde ihracatçısı ülkelere açıldı. Ancak Lomé Anlaşmasının aksine krediler faizlidir ve 3-5 yıl vadelidir. Üstelik, IMF'nin bu özel amaca yönelik kaynakları yetersiz kalmıştır.

Birleşmiş Milletlerin 7. Genel Kuruluna Kissinger'in getirdiği "yeni" önerilerin başında, "Telâfi Edici Finansman" uygulamasının, öncelikle IMF'nin altın satışlarıyla finanse edilerek genişletilmesi; temel madde üreticisi az gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına daha uygun bir biçimde düzenlenmesi ve çok ciddi ödeme güçlükleri ile karşılaşan ülkeler için kredilerin başlıca dönüşürülmesi vardı.

UNCTAD sekreterliğinin Nairobi toplantısına sunduğu "Birleşik Program" taslağında da "Telâfi Edici Finansman" önerisi içerilmektedir (UNCTAD, 1976-a : 253-255). Bu belge, Birleşik Programın aslında **fiyat** istikrarını hedeflediğini; ancak, fiyat dışı etkenlerle (kötü mahsul gibi) oluşan ihracat geliri düşmelerini telâfi edecek bir finansman programına ayrıca ihtiyaç duyulabileceğini ifade ediyor. Bu öneri, telâfi edici transferlerin tek tek ürünlere değil, ya toplam temel madde ihracatında ya da tüm mal ihracatındaki düşmeye bağlanmasını ve bu iki düşmeden hangisi daha büyük bir açık doğurmuşsa onun telâfi edilmesini öngörüyor. Ancak UNCTAD bir adım daha ileri giderek telâfi fonlarının "ihracatın alım gücü"nü korumak amacıyla, "reel hasılat"ta doğacak açıklara da yönelmesini öneriyor. Bu yönüyle öneri, "istikrar" sorununun sınırları dışına çıkarak "eğilim" sorunlarını çözmeye doğru bir adım atmış oluyor.

Batı ülkelerinin temel madde piyasaları üzerindeki tartışmalarda pazarlığı esas olarak "istikrar" sorunu içinde tutmaya çalıştıkları; an-

cak bu soruna da geleneksel ve "tekil" ham madde anlaşmaları dışında, piyasa mekanizmalarına ilişmeyen bir kaynak transferi sağlama formülü içinde yaklaşmak istedikleri; böylece tavizlerinin azamî sınırını **Stabex** veya **Telâfi Edici Finansman** önerileri çerçevesinde tutmada kararlı oldukları anlaşılmaktadır (Dussex, 1975 : 8; Seitz, 1976 : 10-11; The Times, 1975 : 17). Bu sınırlar içinde dahi, genel bir çerçeveye, otomatik bir uygulamaya yönelik yaklaşımlara, örneğin yukarıda özetlenen, UNCTAD'ın önerdiği türden telâfi edici mekanizmalara karşı çıkmaktadırlar.

Bu tutum, piyasa mekanizmalarına daha etkili bir müdahaleyi öngören UNCTAD'ın "Temel Maddeler Birleşik Programı" nın kabulüne imkân vermemektedir.

- VI -

UNCTAD Sekreterliğinin Nairobi toplantısına sunduğu TMBP, 77'ler Grubunun Nairobi'den önce toplanarak kaleme aldığı Manila Bildirisi ve Eylem Programının önerileri ile uyum halindedir (UNCTAD, 1976-b). İlk bakışta programın esası, 18 temel madde ve bunların öncelikle 10'u için orta dönemli uluslararası anlaşmaların yapılmasına dayanır görünmektedir. Bu noktada Batılıların soruna tek tek ürünler esası üzerinden giden yaklaşımları ile bir temel çatışma yoktur. Ancak UNCTAD daha ileri gitmekte ve temel maddelerle ilgili anlaşmaların genel bir eşgüdümünü sağlayacak bir çerçeve de getirmektedir. Bu "genel" veya "birleşik" yaklaşımın iki kilit unsuru, temel maddelerle ilgili uluslararası mülkiyette stokların oluşturulması ve özellikle bu stokların finansmanı için bir **Ortak Fon** kurulmasıdır. Ortak Fon böylece programın birleştirici unsuru ve temel madde anlaşmalarının da hızlandırıcısı olarak görülmektedir. Batılı ülkelerin bir bölümü, başta ABD, Almanya, İngiltere, ve kısmen Japonya olmak üzere bu "genel" yaklaşıma, özellikle Ortak Fona kesinlikle karşı çıkmışlardır.

Ortak Fonun aslî görevi, uluslararası anlaşmalarla kurulan temel madde birliklerine kredi vererek bunların uluslararası mülkiyette stoklar oluşturmalarını sağlamak ve aralarında eşgüdüm kurulan ulusal stokların finansman ihtiyaçlarını desteklemektir. Bunun dışında, anlaşma yapılamayan temel madde piyasalarına Ortak Fonun doğrudan doğruya, ancak geçici bir süre için müdahale imkânı da öngörülmüştür (UNCTAD, 1976-a, *passim*).

Nairobi Konferansı, Ortak Fonun derhal kurulmasını ve Birleşik Programın başlamasını sağlayacak bir anlaşmaya ulaşmadan dağıldı. Konferans, Ortak Fonun Mart 1977'de toplanacak bir konferans-

ta yeniden görüşülmesini ve daha önce UNCTAD bünyesinde Ortak Fonun amaç, finansman ve örgütlenmesine ilişkin konularda hazırlık toplantıları düzenlenmesini; bu çalışmalara paralel olarak da programa giren temel maddeler için 1978 sonuna kadar tamamlanacak üretici-tüketici görüşmelerine yine UNCTAD içinde başlanmasını kararlaştırdı (UNCTAD, 1976-c : 4-7).

Bu hazırlık toplantılarının ilki Kasım ayında Cenevre'de yapıldı. Bu toplantı için UNCTAD Sekreterliğinin hazırladığı rapor ve genel sekreter G. Corea'nın sunuş konuşması (UNCTAD, 1976-d; Corea, 1976) Ortak Fon önerisinin daha somut bir içerik kazanmasına imkân veriyordu.

Bu belgelerde, Ortak Fonun ana amacının temel madde stoklarının finansmanı olduğu ve Fonun bu amacın dışına taşan malî işlemlere, örneğin genel bir "telâfi edici finansman" düzenlenmesine kaynak vermeyeceği ifade edilmektedir. Fonun işlemesi için 6 milyar dolarlık bir kaynak ihtiyacı saptanmakta (ilk aşamada 3 milyar dolar) ve bu kaynağın 1/3'ünün üye ülkelerin ve OPEC gibi kuruluşların katkılarından, 2/3'ünün ise uluslararası sermaye piyasalarından ve kurumlardan borçlanılarak sağlanacağı öngörülmektedir. Nihayet, Fonun sağlam malî ilkeler üzerine inşa edileceği ve kuruluşundan sonra kendi kaynaklarını besleyecek biçimde çalışacağı ifade ediliyor.

Bu türden bir Ortak Fonun, tek tek anlaşmaların finansmanına göre daha etkili ve daha ekonomik olacağı ileri sürülmektedir. Böylece, "temel maddelerle ilgili anlaşmaların fon yokluğu yüzünden yapılamaması ve uluslararası anlaşmalar olmadığı için fon kurulamayışı" biçiminde beliren kısır döngü kırılmış olacaktır.

UNCTAD'ın Birleşik Programına ve Ortak Fona yöneltilen eleştirilerden biri, programın içerdiği temel maddeler bakımından bazı az gelişmiş ülkelerin net ithalatçı, bazı gelişmişlerin ise net ihracatçı olabileceklerini; dolayısıyla üretici-tüketici ayrımının kendiliğinden az gelişmiş-gelişmiş ayrımı ile çakışmayacağını ileri sürmektedir.

Tek tek ülkelere inildiğinde doğru olabilecek olan bu savın genel olarak yanlış olduğunu UNCTAD genel sekreteri G. Corea göstermiştir. G. Corea'nın rakamlarına göre, öncelikli 10 temel maddeye ilişkin dünya ihracatının % 84'ü **per capita** gelirleri 900 doların altındaki ülkelere; dünya ithalatının % 79'u ise **per capita** gelirleri 1500 doları aşan ülkelere yapılmaktadır (Corea, 1976). Bu global bulgular daha ayrıntılı bir çerçeveye dökülecek olursa; UNCTAD'ın 10 öncelikli temel maddesi için; ABD, B. Almanya, İngiltere, Fransa ve Japonya'nın dünya ihracatının % 4,6'sını, dünya ithalatının ise % 53,4'ünü

gerçekleştirdikleri; aynı oranların 77'ler Grubu için, % 82,5 ve % 12,5; SSCB ve Doğu Avrupa için % 3,3 ve % 9,3; programı destekleyen Çin için ise % 0,6 ve % 2,5 olduğu saptanmaktadır (Avramovic, 1976: 1670; Maizels, 1976 : 14-15).

Öncelikli 10 temel madde bakımından Türkiye'nin durumu ise, Tablo II'de görüldüğü gibi 77'ler Grubunun durumunu andırmaktadır ve programa giren maddelerin tümü açısından ihracat değerinin ithalat değerini bir hayli aştığı ve farkı doğuran ana kalemin **pamuk** olduğu ortaya çıkmaktadır.

**TABLO II : 10 TEMEL MADDE İÇİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ
(1975, 1000 dolar)**

	İthalat	Ihracat
Kakao	3.153	—
Kahve	4.702	—
Çay	—	140
Şeker	59.183	—
Sert lifler	633	—
Jüt ve ürünleri	6.933	—
Pamuk	510	225.224
Kauçuk	15.279	—
Bakır	2.496	5.422
Kalay	9.219	—
TOPLAM	102.108	230.786

Kaynak : DİE (1976).

Ortak Fon lehindeki delilleri nispeten ılımlı, fakat sistematik bir sunuş içerisinde hazırlık toplantılarına getiren UNCTAD Sekreterliğinin raporuna karşı beklenen tepkiler doğdu. 77'ler Grubu ve Çin kesinlikle; SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri ile bazı Batılı ülkeler (İskandinav ülkeleri ile Hollanda) ihtiyatlı bir üslupla Ortak Fonu desteklerken, diğer Batılılar, özellikle ABD kesinlikle karşı tavır aldılar (UNCTAD, 1976-e).

Mart konferansında Ortak Fon üzerinde genel bir anlaşmaya gidilmesi çok güç görünmekle birlikte; programı destekleyen ülkelerin ve özellikle OPEC üyeleri başta olmak üzere 77'lerin katkılarıyla Ortak Fonun kurulması ihtimali güçlenmektedir. Nairobi Konferansından sonra 25 ülke Ortak Fona katkıda bulunacaklarını ifade etmişlerdir. Bunlar OPEC'çi ülkelerden Cezayir, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt,

S. Arabistan, Nijerya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezuela; diğer 77'lerden Gana, Hindistan, Kenya, Malaysia, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Sri Lanka, Zambia, Romanya ve Yugoslavya¹; Batılılardan ise Finlandiya, Hollanda, Norveç ve İsveç'tir (UNCTAD, 1976-d : Annex).

- VII -

Temel madde fiyatlarında **istikrar** sorunu, tek başına uzun dönemli bir bölüşüm sorunu değildir. Fiyatlar (veya ihrac gelirleri) yukarı veya aşağı bir eğilim içinde değilse; zaman içinde bir aktarım mekanizması sorunu çözebilir : Fiyatların normalin üstünde olduğu dönemde biriken fonlar, normal altına düştüğünde üreticilere dağıtılabılır (Bandt, 1976 : 344). Ancak burada güçlük, yüksek fiyatlarla düşük fiyatlardan yararlanan tarafların eşit güçte olmaması yüzünden simetrik biçimde işleyecek aktarma mekanizmalarının kurumsallaşamamasından doğmaktadır.

Uzun dönemli ve gerçek bir bölüşüm sorunu, fiyat **eğilimleri**, yani dış ticaret hadleri üzerinde etkili olan büyük hareketlerde söz konusu olur. Nitekim son yıllarda Üçüncü Dünya tezlerinin oyçokluğuyla egemen olduğu uluslararası forumlarda, "temel maddelerin reel fiyatlarındaki durgunluk veya gerileme eğiliminin tersine döndürülmesi" ve "gelişmekte olan ülkeler için tatminkâr ticaret hadleri sağlanması"; ya da "temel maddeler alanında gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinin düzeltilmesi" (UN, 1974 : 5-6; UNCTAD, 1976-b : 10) ısrarla talep edilmektedir. Ne var ki, konunun genel ilke saptamaları aşamasından somut pazarlık aşamasına inmesi söz konusu olduğunda, Batılılar, fiyat eğilimleri veya ticaret hadleri sorununu gündem dışı tutmayı başarmışlardır.

Ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmelere karşı Üçüncü Dünya'nın önerdiği temel önlem "endeksleme" dir. Bu, temel madde fiyatları ile sınaî ürün fiyatları arasında belli bir otomatik ilişki kurulması anlamına gelir.

Endeksleme, örneğin TMBP gibi somut bir program biçiminde hiçbir zaman formüle edilmemiş; daha ziyade slogan düzeyinde kalmıştır. Kimi Üçüncü Dünya temsilcileri : "Endeksleme bizim kutsal kitabımızdır!" derken; Batılıların çeşitli vesilelerle ve peşinen endeksleme uygulamasını hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini ifade etmelerini (The Economist, 1976-f : 84) bu kavram etrafında ciddi bir pazar-

(1) Yugoslavya ötedenberi, Romanya ise 1976 yılındaki Manila toplantısından beri 77'ler Grubunun üyesidirler.

lıktan çok bir polemik havasının egemen olduğunu gösteren olgulardır.

Endekslemeye karşı ileri sürülen başlıca iki itiraz, kavramın pratik bir uygulama mekanizmasından yoksun olması ve dünya ekonomisine enflasyonu yapısal olarak şıngalamasıdır. Gerçekten de, herhangi bir endeksleme uygulamasında ham madde fiyatları bağımlı değişkendir ve bunların hiçbir zaman aşağıya doğru esneklik göstermeyen sınıf ürün fiyatlarına bağlanması söz konusu olacaktır. Ancak yine de bunun bugünkü duruma göre enflasyonist bir sapma yaratan bir düzenleme olacağını iddia edebilmek için dış ticaret hadlerinin sınıf ürünler lehine seyretmekte olduğunu kabul etmek gerekir. Yani, Batılıların endeksleme önerisine "enflasyonist" olarak karşı çıkmaları; öneriyi doğuran temel iddiayı (dış ticaret hadleri ile ilgili iddiayı) zımnen kabul etmeleri anlamına gelir.

Ancak endeksleme önerisinin uluslararası bir anlaşma ile düzenlenmesi, uluslararası ticarete aşağı yukarı piyasa dışı bir çözüm anlamına gelir ve bu yüzden böyle bir çerçeve içinde bugün için ütopyik kalmaktadır. Ne var ki, fiyatı saptama ve arzı ona intibak ettirme gücüne sahip bir kartelleşme halinde, yani soruna uluslararası anlaşmalarla değil, üretici birlikleri yolu ile cevap arama halinde, endeksleme gerçekleşme imkânına sahip olabilir. Nitekim 1976 içinde, endekslemenin fiilen gündeme gelmesi, Kuzey-Güney veya UNCTAD pazarlıklarında değil; üretici birliklerinden en güçlüsü olan OPEC'in 1977 fiyatlarını saptama tartışmalarında olmuştur.

- VIII -

Az gelişmiş ülkelerce ihraç edilen temel maddelerle, aynı ülkelerin ithal ettiği sınıf ürünler arasında etkili bir endeksleme uygulamasının başladığını kabul edelim. Bu, başlangıç anında sözü geçen mal grupları arasındaki fiyat ilişkilerinin dondurulması anlamına gelir. O anda fiyatlar arasında temelden bir bozukluk, bir "eşitsizlik" söz konusu ise, fiyat oranlarını sabit tutmayı öngören endeksleme-tipi bir uygulama bu eşitsizliği düzeltmez; aksine, sürekli kılar. Bu açıdan fiyat düzeyleri arasındaki ilişki temel bir sorun olarak ortaya çıkar. İktisat kuramında bu sorun az gelişmiş ülkeler aleyhine işleyen bir "eşitsiz değişim" olgusu olarak formüle edilmiştir. Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen tartışmalarında ise temel maddeler için "adil ve hakça" bir fiyatın saptanması dileği biçiminde; ancak somut öneriye dönüştürülmeden vazedilmiştir.

Uluslararası ticarete konu olan bir mal için "adil fiyat" nedir? Nasıl tanımlanabilir? **Maliyetleri** tam olarak yansıtan bir fiyat mı?

Böyle bir anlayış, fiyatlar arası eşitsizliği hiç olmazsa kısmen ülkeler arası ücret farklarının (üretici yığınların ortalama hayat düzeylerini içeren bir "ücret" tanımıyla) bir fonksiyonu kabul eden eşitsiz değişim teziyle çelişir. Üstelik pratikte teknik ilerlemenin tüm nimetlerini tüketiciye yansıtan bir sonuç verir. Üretici ve tüketicinin (bir ülke ekonomisinin aksine) ulusal sınırlarla ayrılmış farklı gruplardan oluştuğu uluslararası ticarete bu, ciddi bir bölüşüm sorunu yaratır. Ayrıca eşitsiz değişimin iki ayrı kutbunda piyasa koşulları ve tekelleşme derecesi aynı olmadığı ve ticaretin örgütlenmesi, gelişmiş merkezlerin denetimi altında bulunduğu için böylesine bir uygulama geniş ölçüde az gelişmiş ülkelerin aleyhine sonuçlar verir.

Böylece, "adil fiyatı" üretim maliyetlerine bağlayan bir tez, Basra Körfezi petrolü için "adil fiyat" ın Suudi Arabistan'daki marjinal varilin maliyetine eşit olması gerektiğini, yani 0,2 dolara inmesini savunan Batı teziyle uyuşmakta ve mevcut uluslararası ekonomik düzeni destekleyen ideolojik bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Emmanuel'i naklederek alternatif ve hipotetik bir durumu resmetmeye çalışalım: "Bir an için farzedelim ki, örneğin büyük bir sosyo-politik çalkantı ve başarılı sendikal mücadeleler sonunda bu ülkelerde ücretler 30 veya 40 misli yükselerek Kuzey Amerika'daki düzeylere erişsinler ve bugün yalın ayak, başı kabak, hane berduş yaşayan amele, yelek ve kravat giyinmeye başlasın; on yıllık zorunlu eğitimden geçsin; şantiyeye Amerikan işçisi gibi özel arabasında gitme alışkanlığı edinsin; böyle bir işçinin yararlanacağı sosyal güvenlik giderlerini karşılamak için devlet Fransa veya İsveç'teki kadar yüksek dolaylı vergiler koymaya mecbur kalsın; toprak ve ev kiralari yükselsin; yoğun bir kentleşmeyi izleyerek eskiden çöl olan toprak parçalarının metre karesi Kaliforniya'daki veya Paris bölgesindeki kadar değer kazansın; bütün bu dönüşümlerin sonunda petrol çıkarmanın saf maliyeti de varil başına 20 centten 10 dolara sıçras." (Emmanuel, 1976 : 262-263)

Ancak, hemen ifade edelim ki, bu pasajlarda ifadesini bulan "eşitsiz değişim" anlayışı sağduyuya kuvvetle hitap etmesine rağmen geniş ölçüde izlenimseldir, kuramsal değil... Ve bizi, "eşit değişim" i sağlayacak fiyatların tanımında, bütün "faktör" lerin her yerde aynı "getiri" yi aldığı bir tam rekabet normuna yöneltir (*Ibid.*, s. 264).¹

Sorunun teorik çözümü ile ilgili tartışmalara girmeden diyebiliriz ki, uluslararası ticarete ham maddelerle sınıai ürün fiyat düzeyleri arasında temelden bir eşitsizliğin varlığı kabul edildiği takdirde, bu eşitsizliğin uluslararası pazarlıklarla giderilebileceğini sanmak, iyim-

(1) Ayrıca bk. Bandt (1976 : 344); Fischer (1976 : 352-353); Hveem (1976 : 488-489).

serliğin de ötesinde aşırı bir safdillik olur. Açıktır ki, “eşitsiz değişim” in tasfiyesi, marjinal reform önerilerini aşan, uluslararası ekonomik düzenin tamamen baş aşağı çevrilmesiyle gerçekleşebilecek bir uzun dönem hedefi olabilir. Nitekim bir yazısında uluslararası ticaret ilişkilerini “eşitsiz değişim” kavramlarıyla çözümleyen UNCTAD genel sekreteri (Corea, 1975 : 8), TMBP’nın gelişmiş ülke temsilcileri önünde sürümünü yapmaya çabalarırken, “hakça ve adil fiyat ne anlama gelir?” sorusuna, “bu kavramları belirli ve üzerinde anlaşılabilir fiyatlara çevirmek, temel mallarla ilgili üretici-tüketici görüşmelerinin görevidir,” cevabını veriyor (Corea, 1976 : 6) ve böylece fiyat **düzeyleri** ile ilgili radikal yeniden düzenlemelerin bugünkü pazarlıkların gündeminde olmadığını itiraf etmiş oluyor.

- IX -

Görülüyor ki, “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen” pazarlıklarında, temel madde piyasalarına ilişkin üç ana sorun, yani fiyatların **istikrarı, eğilimi** ve **düzeyleri** ile ilgili sorunlar, Üçüncü Dünya tezlerinde ve taleplerinde çeşitli biçimlerde formüle edilmiş bulunmakla birlikte, Batılılar pazarlığı sadece “istikrar” sorunu üzerinde kabul etmişler ve burada dahi geleneksel ham madde anlaşmaları ve dış yardım sınırlarını aşan herhangi bir ödüne, örneğin UNCTAD’ın TMBP’na yanaşmamakta direnmişlerdir. Halbuki, TMBP, temel madde piyasaları ile ilgili “eğilim” ve “düzey” sorunlarını dışarıda bırakan oldukça pragmatik bir uzlaşma formülüdür. G. Corea, Kasım 1976’da programı bir kez daha savunurken Batılıları şöyle uyarıyordu : “Temel maddeler birleşik programı kavramı... üreticiler ve tüketiciler arasında işbirliği anlayışı üzerine kurulmuştur... Şu andaki görüşmelerde sinanan husus, bu anlayıştır... Eğer bu görüşmeler başarısızlığa uğrarsa, kaçınılmaz olarak bu anlayışın kendisi üzerinde sorular sorulacaktır ve bütün ülke grupları sorunlarını çözmede başka yol ve yordamların bulunup bulunmadığını -bu farklı yollar ne kadar güç ve belirsiz olursa olsun- sormaya başlayacaklardır.” (Ibid., s. 10)

Yazımıza, UNCTAD genel sekreterinin bu son uyarısını biraz açarak son vereceğiz. Temel maddeler konusunda Batı ile pazarlığın tıkanması halinde Üçüncü Dünyanın aramaya yönelebileceği bu “güç ve belirsiz diğer yollar” neler olabilir? Bu soruyu cevaplandırmaya çalışalım.

Açıkça söylemek gerekirse, gerçekte “güç ve belirsiz” olan yol, Üçüncü Dünyanın Batı ile pazarlığa oturarak, uluslararası ekonomik ilişkileri yeni bir düzene kavuşturma çabalarıdır. En azından ham maddeler için daha gerçekçi olan yol ise, bizce, Üçüncü Dünya ülkeleri-

nin iktisadî örgütlenmelere, örneğin temel madde üreticileri birliklerine yönelerek tek yönlü ekonomik eyleme girişmeleridir. Bu yargı, Corea'nın yargısının tam tersidir; ancak, temel maddelerle ilgili üç ana sorunun pratik çözüm araçlarına bakıldığında, bizim görüşümüzün doğruluğu ortaya çıkacaktır.

İstikrar sorununun çözümünde, pazarlık konuları "tekil" veya "birleşik" temel madde anlaşmaları üzerindedir. Temel madde anlaşmalarının ise başlıca iki aracı vardır : **Tampon stoklar** veya **ihrac veya üretim kotaları**. Fiilen uygulanan tampon stokların hemen hemen tümü, sadece üretici ülkelerce finanse edilmekte; ihrac (veya üretim) kotaları ise, işin niteliği gereği, ancak üretici ülkelerin işbirliği ile uygulanabilecek bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı gözlem UNCTAD'ın TMBP'ı için de yapılabilir. Bu programın finansman ihtiyacının (ilk aşamada 1 milyar dolar tahmin edilen katılma paylarının) OPEC ülkelerinin de katkısıyla Üçüncü Dünya kaynaklarından karşılanabileceği ve gerekli katılma isteğinin de varolduğu anlaşılmıştır. Ortak Fonun finansmanı sağlandıktan sonra ise, programın yürütülmesinde Batılıların desteğine ihtiyaç yoktur. Bu durumda, salt Üçüncü Dünya katkısı ve yönetimi ile uygulanabilecek etkili bir istikrar programı, sırf Batılılarla pazarlık konusu olarak getirildiği için gecikmekte ve yürürlüğe konulamamaktadır.

Benzer bir gözlemi, fiyat eğilimleri sorunu için de yapabiliriz. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, "endeksleme" önerisi pratiğe intikal edecekse bu, uluslararası anlaşmalarla değil, güçlü üretici birliklerinin **fiyatı saptama-arzı denetleme** politikaları uygulamaları halinde ve sadece bu halde gerçekleşebilecektir.

Nihayet, fiyat düzeyleri ile ilgili eşitsizlik sorunu, uluslararası düzenin tümünü yeni baştan kuracak bir büyük dönüşümün dışında, kısmen çözülecekse; bunun tek pratik yolu, yine güçlü üretici birliklerinin eşgüdümlü ve tek yönlü eylemleri olsa gerektir; uluslararası pazarlık ve anlaşmalar değil. Yakın dönemlerde sözünü ettiğimiz fiyat düzeyleri sorununa kısmî de olsa tek etkili çözüm arayışı OPEC eyleminde gözlenmiştir.

Bu gözlemlerin Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından da yapıldığı ve Batı ile pazarlık ve tartışma forumlarında tıkanmalar arttıkça toplu (fakat tek yönlü) örgütlenme ve ekonomik eylem eğiliminin, zaman zaman "kollektif özgüven" kavramı içinde de ifade bularak yaygınlaştığı görülmektedir. Tablo l'de de gözlendiği gibi, son yıllarda temel maddelerle ilgili örgütlenmelerde egemen eğilim üretici-tüketici anlaşmalarının yaygınlaşması değil; üretici (veya ihrac eden) ülke birliklerinin yaygınlaşması biçiminde belirmektedir.

Hemen ifade edelim ki, tek tek, eşgüdümsüz bir biçimde, mantarlaşarak çoğalan üretici birliklerinin başarı imkânları sınırlıdır; petrol gibi gerçekten "temel" olan bir ikinci ham madde yoktur ve OPEC'in başarısını tekil olarak tekrarlamak imkânsızdır¹.

Ancak, temel madde üreticilerinin, tek tek ürünler çevresinde birleşmelerinin dışında, eşgüdüm sağlayacak, ortak bir fona sahip bir **birleşik programa** yönelmeleri halinde; yani UNCTAD'ın TMBP'nı, sadece Üçüncü Dünyanın uygulamaya kalkması halinde manzara değişebilir. Teker teker etkisiz olan, hatta karikatürleşebilen üretici birlikleri, bir **genel** çerçeve içinde politikalarında, finansmanlarında ve yönetimlerinde eşgüdüm sağlayabilirlerse; istikrar dışındaki konulara da cevap aramaya, fiyat eğilimleri ve düzeyleri sorunlarını da göğüslemeye yönelemezler mi? Böyle bir çerçeve içinde soru bizce ütopyik sayılmamalıdır.

Bu yönde örgütlenme istek ve belirtilerinin varolduğuna işaret edelim. 1975 Ağustosunda bloksuz ülkelerin bakanlar düzeyinde yaptıkları Lima Konferansında, "Gelişmekte olan Ham Madde Üreticisi-İhracatçısı Ülkeler için Üretici Birlikleri Konseyi" ile "Ham Madde ve Temel Ürünler için Tampon Stokların Finansmanı için Özel Fon" kurulması kararlaştırılmıştır. 1976 güzünde 77'ler Grubunun Mexico-City'de yaptığı toplantı sonunda ise, bu kararların yürürlüğe konması yönünde hazırlıklara başlanmıştır (UNCTAD, 1976-b : Annex I, s. 1; Le Monde, 1976-a; The Financial Times, 1976-f). Bu çalışmalar henüz uygulamaya dönüşmüş değildir; ama Mart 1977'de UNCTAD'ın örgütleyeceği Ortak Fon konferansında Batılıların tavrı değişmezse, TMBP'nı ve Ortak Fonu tek yönlü olarak ve daha geniş bir görevler kümesi yükleyerek kurma girişimine tanık olmamız kuvvetle muhtemel görülmektedir.

Görülüyor ki, G. Corea'nın "güç ve belirsiz" olarak nitelendirdiği bu "farklı yol" üzerinde bir miktar mesafe alınmıştır ve bizce uluslararası ekonomik düzeni, temel maddelere ilişkin olarak gerçekten yeni bir temele oturtmanın (uluslararası ilişkileri alt-üst eden büyük dönüşümlerin dışındaki) tek yolu da budur. Ancak, şimdilik tek etkili yol görünen ve uluslararası ekonomik ilişkilerin tümü bakımından "kollektif özgüven" terimiyle nitelendirilebilecek bu yolun engebesiz, virajsız, rahat bir gidiş sağlayacağını da herhalde şu anda kimse iddia edemez.

(1) Herhangi bir temel maddede başarılı bir kartelleşmeyi sağlayacak ekolojik, örgütsel, teknolojik ve ekonomik şartların ayrıntılı bir dökümü için bk. Hveem (1976 : 504).

KAYNAKLAR

- Avramovic, D., "Commodities in Nairobi," **Economic and Political Weekly**, vol. XI, n. 42, 1976.
- de'Bandt, J., "Les produits de base dans le Nouvel Ordre Economique Mondial," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- Boratav, K., "Üçüncü Dünya, Gözlemler, Sorular, Düşünceler," **Toplum ve Bilim**, n. 1, Bahar 1977, s. 5-33.
- Corea, G., "Pour une révision radicale de l'économie des produits de base," **Le Monde Diplomatique**, Juin 1975.
- _____, **Statement at the Opening Meeting of the Preparatory Meeting for the Negotiation of a Common Fund**, 1976.
- Delaporte, G., "Le café : Prix imposés ou prix negociés?" **Revue Tiers-Monde**, Avril-juin 1976.
- D.İ.E., **Dış Ticaret Yıllık İstatistik, Seri 1, Madde ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat, 1974-1975**, 1976.
- Dumas, M., "Qu'est-ce que le nouvel ordre économique international " **Revue Tiers Monde**, Avril-Juin 1976.
- Dussex, I., "M. Kissinger et e'insecurité économique mondiale," **Le Monde**, Octobre 1975.
- The Economist, 13. XII. 1975; 20. III. 1976 (a); 27. III. 1976 (b); 1. V. 1976 (c); 15. V. 1976 (d); 4.XI.1976 (e); 13.XII.1976 (f); 25.XII.1976 (g); 8.1.1977 tarihli sayıları.
- E.E.C., **Official Journal of the European Communities**, 30 Jan. 1976.
- Emmanuel, A., "La stabilisation : Alibi de l'exploitation internationale," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- The Financial Times, 6.I.1976 (a); 18.II.1976 (b); 18.V.1976 (c); 22.VI.1976 (d); 21.IX. 1976 (e); 22.IX.1976 (f); 28.IX.1976 (g); 26.X.1976 (h); 28.X.1976 (i); 2.XI.1976 (j); 17.XI.1976 (k); 23.XI.1976 (l); 24.XII.1976 (m); 30.XII.1976 (n); 14.I.1977 (a); 18.I.1977 (b); 25.I.1977 (c) tarihli sayıları.
- Fischer, G., "Note liminaire," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- Geze, F., "La bataille des matières premières minerales : Multinationales contre pays producteurs. Le cas du cuivre et de l'aluminium," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- Hveem, H., "Les matières premières, les accords multilatéraux et la structure du pouvoir économique," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- International Herald Tribune, 18.II.1976.
- Kayra, C., **Dış Finansman Teknikleri**, İstanbul 1970.

- Legoux, P., "L'étain et l'Accord International sur l'étain," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- Maizels, A., "Primary Commodity Markets and Their Regulation," (teksir), 1976.
- Masini, J., "Pour une recherche sur l'économie des produits de base," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- Le Monde, 16.IX.1976 (a); 16.XI.1976 (b) tarihli sayıları.
- Rose, S., "Third World Commodity Power Is a Costly Illusion," **Fortune**, Nov. 1976.
- Seitz, K., "Une fois absolu dans l'économie du marché," **Le Monde Diplomatique**, Octobre 1976.
- The Times, 15.XII.1975.
- Touscouz, J., "La coopération internationale et les matières premières exportées par les pays du Tiers-Monde : Les conditions d'un échange égal," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976.
- U.N., "Programme of Action on the Establishment of a New International Economic Order," **Resolutions Adopted by the General Assembly during Its Sixth Special Session**, 1974.
- UNCTAD, "Un programme intégré pour les produits de base," **Revue Tiers-Monde**, Avril-Juin 1976 (a).
- , **Manila Declaration and Programme of Action**, 1976 (b).
- , **Report of UNCTAD on Its Fourth Session**, 1976 (c).
- , **Considerations of Issues Related to the Establishment of a Common Fund**, 1976 (d).
- , **Draft Report of the Preparatory Meeting for the Negotiation of a Common Fund**, 1976 (e).